

АРХЕОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ З с. ЖУКІВ
НА БЕРЕЖАНЩИНІ
(З історії населення висоцької культури)

Останнім часом археологічні установи України значно скоротили широкі польові дослідження. У зв'язку з цим посилилась увага до вивчення речей, інколи доволі великих археологічних колекцій, що зберігаються в краєзнавців та ряді шкіл прикарпатських і волинських областей і становлять певний науковий інтерес, зокрема в плані уточнення археологічної карти України. Така робота вже протягом кількох років проводиться у Львівському університеті ім. Івана Франка.¹

У пропонованій статті описано і зроблено спробу узагальнити значення великої колекції археологічних матеріалів, виявлених протягом останніх двох десятиліть в околицях с. Жуків Бережанського р-ну на Тернопільщині, які зберігаються у краєзнавців цього села.

Село Жуків розташоване приблизно на відстані 10 км

1. Пелещишин М.А. З історії комплектування фондів музею археології Львівського університету (З історії стародавності і середньовіччя) // Вісник Львівського університету. Серія історична. - Львів: Світ, 1992. - Вип. 27. - С.66-75.

на північ від Бережан у долині вздовж високих берегів р. Золотої Липи - лівої притоки Дністра у його середній течії. В географічному відношенні Лівобережжя Дністра - це територія Подільської височини, основні пасма якої тягнуться з північного заходу на південний схід і поділяються численними притоками. Це добре простежується і на території Жукова та його околиць. У далекому минулому тут, очевидно, були сприятливі для життя людей умови, про що свідчать залишки чотирьох поселень, які для зручності названо Жуків-1,2,3,4.

Жуків-1 знаходиться в північній околиці села, на лівому березі ріки, на пологому сонячному схилі (ур.Скрилів). Воно обстежене П.Вітяком у другій половині 70-х років під час земляних робіт у процесі спорудження очисних споруд і тепличного господарства. На будівельній площадці і зміщених верхніх шарах ґрунту виявлено грудки обпаленої глини від глиняних черенів вогнищ чи печей, фрагменти глиняних ліпних посудин, крем'яні та кам'яні вироби. Частина уламків належала двом горщикам, виготовлених з глини з домішкою піску і шамоту, їх зовнішня поверхня після випалу обкидана рідкою глиною, внутрішня — старанно вигладжена у горизонтальному напрямку. Діаметр вінець одного з горщиків становив близько 22 см. Такий метод обробки зовнішньої поверхні посудин шляхом обрізкування рідкою глиною (так звана рустика) особливо характерний для середини і другої

половини I тис. до н.е. для культур, поширених на території Польщі (лужицької, поморської), а також у Західному Побужжі (пам'ятки типу Лежниці середини I тис. до н.е.) і висоцької культури, яка займала значну територію між Сяном і Стиром та верхню Надністрянщину¹. Ймовірно, що саме з висоцькою людністю треба пов'язувати поселення Жуків-1.

Кам'яна сокира з ромбоподібним обухом та скісним лезом, виготовлена з темно-сірого пісковика, також відноситься до цього часу. Відомо, що кам'яні сокири та молотки вживались висоцьким населенням. Разом з тим можна припустити, що поселення було двошаровим. Давніше з них могло існувати ще в довисоцький час, тобто на початку I тис. до н.е.

Жуків-2 розташоване на відстані близько 0,5 км від попереднього поселення, на протилежному правому березі ріки, в близькій до попереднього топографічній ситуації - на пологому сонячному схилі при долині ріки (ур. Лісок), біля підніжжя гори Хім (її відносна висота близько 370 м над рівнем моря). Залишки поселення виявлені через деякий час після закінчення земляних робіт на площі близько 600 м. Верхній шар ґрунту, що містив культурні залишки, був зсунутий в різні сторони. Тут зібрано значну кількість уламків

1. Бандрівський М. Скринькові поховання висоцької культури в межиріччі Збруча і Стрипи. - Львів: Логос, 1994. - С.35-60.

ліпних посудин, виготовлених з керамічної маси з домішкою піску та шамоту, добре обпалених, з вигладженою поверхнею коричневого кольору з охристим відтінком. Переважають невеликі горщики з слабо опуклими стінками та плавно відігнутими вінцями (рис. 1). В деяких посудинах край вінець дещо грубший від стінок або дуже відтягнутий назовні, майже горизонтальний (рис. 1:7-8). Днища посудин грубі, дещо ширші від стінок. Низка горщиків прикрашена відтягнутим валиком, розміщеним у кількох сантиметрах нижче від краю вінець. Інколи по валику нанесені скісні овальні ямки (рис. 1:4). Іншою характерною рисою горщиків є наявність округлих дірок, розміщених між валиком і краєм вінець (рис. 1:2).

Окрему групу посуду становлять невеликі черпаки із заокругленим дном, злегка опуклими стінками та дугоподібною ручкою (рис. 2:2). Частина черпаків замість ручок мала довгий (до 50 см), розширений, в кінці плоский держак (рис. 2:1). У деяких посудинах кінець держака має грубий вигляд (рис. 2:1,3). Привертає увагу той факт, що черпаки виготовлені значно акуратніше, ніж горщики, їх поверхня залощена. Наявність оригінальних держаків також вказує на те, що черпаки мали "парадне" призначення.

Характерна верхня частина незвично вузькогорлої посудини, що нагадує сучасну пляшку чи графін. Її діаметр по краю становить 3,5 см, внизу на зломі досягає 5,5 см (рис. 2:5). Посудина також виділяється старанно

вигладженою поверхнею. Можливо, що це була глиняна ваза конічної форми.

Відзначимо і частину стінки низької посудини, ймовірно, миски. На відміну від горщиків з їх м'яким профілем вона мала ребристий згин (рис. 2:4).

В цілому описаний керамічний комплекс вписується в рамки висоцької культури передскіфського часу (IX-VII ст. до н.е.), яка успадкувала, як відомо, деякі традиції комарівської культури епохи бронзи і зазнала певних впливів сусідів, зокрема культур Гава-Голігради східнокарпатського регіону та лужицької в межиріччі Західного Бугу та Вісли.¹ Певною місцевою традицією керамічного виробництва є наявність оригінальних держаків черпаків, які свідчать про естетичні уподобання і, можливо, релігійні уявлення мешканців поселення. Зрештою, не слід переоцінювати цю обставину. Наприклад, на деяких поселеннях висоцької людності в Розточчі (с.Молошковичі Яворівського р-ну Львівської обл.) знайдено також фрагменти черпаків з довгим держаком.² Це вказує на те, що поселення висоцької

1. Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття та Західна Волинь за доби раннього заліза. -К.: Наук. думка, 1976. -С. 48-53; її ж: Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. -К.: Наукова думка, 1985. -С.70-65.

2. Матеріали археологічного музею Львівського університету ім. Івана Франка.

культури, а отже, деякі особливості побутової матеріальної культури їх мешканців ще мало досліджені. Можна зробити попередній висновок про те, що в середовищі висоцьких племен посилювались локально-племінні особливості розвитку господарства, побуту й духовної культури.

На поселенні Жуків-2 виявлено досить велику кількість крем'яних речей (близько сотні екземплярів). Кремень переважно темно-сірий з сивими та темними смугами. За своїм виглядом - це місцевий наддністрянський кремень. Серед крем'яних знахідок є пластини та відщепи. Пластини переважно трапецієподібні в поперечному розрізі, довжина повністю збережених екземплярів досягає 10 см. Частина їх використовувалась як ножі, про що свідчить ретуш з одного чи з обох країв пластин, сліди від ужитку у вигляді вищерблення та заполіровки по лезу. Ретуш здебільшого має великі, прямі фасетки і не відзначається високою технічною досконалістю (рис. 3).

В ужитку були різні відщепи, частина яких мала ретуш по краях (рис. 3:10,11).

Окремої уваги вартий широкий серп із злегка дугоподібним лезом, горбатою підтрикутною спинкою. Серп виготовлений з суцільного куска кременю, його поверхня оброблена з обох сторін сколами, а краї, особливо лезо, дрібними скісними сколами, що поліпшувало обрізні властивості знаряддя. Довжина серпа становить 14 см,

найбільша ширина - 4 см, товщина - 1,5 см (рис. 4:9).

Відомо, що висоцьке населення широко користувалося крем'яними серпами, їх знаходять у похованнях і на поселеннях. Це дає підстави вважати, що вживалися й інші вироби з кременю, особливо в тих місцях, де були легко доступні його поклади. Знахідка значної кількості їх у Жукові-2 дає уявлення про їх асортимент і техніку виготовлення.

Висоцьке населення у різних місцях користувалося виробами з каменю, зокрема зернотерками, точильними брусками і молотками. Вони особливо нічим не виділялись, оскільки мали практичне призначення. Зокрема, кам'яні молотки мали вигляд циліндричних брусків з округлим отвором для топорищ.¹ На цьому фоні унікальною є знахідка обушної частини молотка чи сокири з Жукова-2. Вона виготовлена з темного кварцу, верхня частина звужена до маленького плоского обушка. Поверхня виробу, ймовірно, повністю була прикрашена вертикальними рівчаками-канелюрами, що робить знаряддя своєрідним мистецьким витвором (рис. 5).

Жуків-3. Поселення було відкрите в південно-східній околиці села (ур. Гук). На відміну від попередніх воно розташоване на краю високого плато, що піднімається на 100-200 м над долиною річки. Більша частина гори нині покрита лісом, а решта використовується як селянські городи. В лісі простежуються невеликі горбки (0,6-1,8 м), можливо,

1. Бандрівський М. Скринькові поховання ... -С. 111. -Рис.42.

це давні кургани. Відстань між ними становить 50-150 м. Судячи по знахідках давніх речей на свіжозораній поверхні, довжина поселення становить близько 0,8 км, ширина - 0,2 км. У 1997 р. на поверхні було виявлено скупчення уламків посуду. В закладеному на цьому місці шурфі (0,8x0,8 м, глибина - 0,5 м) виявлено численні уламки, переважна більшість яких належала чотирьом ліпним посудинам, які можна поділити на дві групи. Перша - два горщики, близькі між собою як за фактурою глини (домішка шамоту), так і виглядом. Вони мають широке стійке дно, злегка опуклі стінки та плавно розхилені вінця. Поверхня горщиків загладжена, має оранжево-сіре забарвлення, висота одного з них становить 9,5 см, діаметр дна - 6 см, вінець - 9,5 см (рис. 6:1), розміри другого становили відповідно 26 см, 13 см, 21 см (рис. 6:2). Його зовнішня поверхня має світло-цегляний колір. Обидва горщики є типово висоцькими, але не мають, як на попередніх поселеннях, валиків і проколів під вінцем.

Дві інші посудини відносяться до другої групи. Вони низькі, мають сильно розширені біконічні стінки з ребристим згином, вінця в меншій посудини розхилені (рис. 7:1), переважно зливаються зі стінками (рис. 2). Більша посудина - це амфора з двома вухами, розміщеними дещо вище від найбільшої випуклості стінки. Висота збереженої частини амфори - близько 23 см, діаметр вінець - близько 21 см (рис. 7:2).

Менша посудина реставрована частково. Тому неясно,

чи це також амфора, чи горщик, близький за формою до амфори. Висота посудини приблизно становить 14 см, діаметр вінець - 16 см (рис. 7:1). Посудини з профільованими стінками відомі з висоцьких поселень і поховань на Львівщині (Лугове, Маркопіль та ін.) і Тернопільщині.¹ Разом з тим підкреслимо, що мова не йде про дуже близькі аналогії, скоріше, мається на увазі загальна форма посудин. У цілому таких посудин на висоцьких пам'ятках було небагато, це, можливо, данина тодішній моді - такі посудини були в лужицьких, фракійських, чорноліських племен.

Крім кераміки, на території поселення, переважно на схилі гори (її ще називають Човб) виявлено велику кількість уламків крем'яних пластин, відщепів, а також окремі знаряддя. Можна припустити, що саме тут добували кремінь і розщеплювали його на відповідні заготовки. За своїм виглядом цей крем'яний арсенал подібний до вищеописаного - це пластини з кількома гранями на спинці, відщепи. Деякі ножі мають по лезу ретуш (рис. 8:1), інші - перетворені в скребки (рис. 8). Скребки виготовлялись і на різних відщепах (рис. 8:1,2,11).

Жуків-4. Поселення розташоване на захід від села, на горі Дубрівка. В геологічному відношенні це виступ плато (його висота близько 150 м над рівнем долини), на розорюваній поверхні плато трапляються фрагменти посуду,

1. Бандрівський М. Скринькові поховання... -Рис. 12:6, 14:1, 30:4 та ін.

зокрема горщиків з наскрізними проколами під краєм, як на кераміці з урочища Лісок.

У числі знахідок є уламки пластин, краї яких частково або повністю оброблені ретушшю. Є окремі скребки з круговою ретушшю. Вони нічим істотним не відрізняються від вищеописаних з попередніх поселень.

Про місцеве виробництво крем'яних знарядь свідчать масивні куски кременю, на яких збереглися негативи від сколотих з них пластин, а також циліндричні нуклеуси (рис. 9).

З викладеного випливає, що описані поселення близькі між собою за складом матеріальної культури і відображають життя однієї етнічної групи - кількох родів чи племені, їх приналежність до висоцького етносу не викликає сумнівів. Привертає увагу та обставина, що поселення мають певні, не випадкові, відмінності в топографії. Чи це є ознакою господарювання, чи відображають життя етносу упродовж тривалого періоду, зараз відповісти однозначно важко. Можливо, що поселення на низовинних місцях існували раніше, а поселення на плато виникли у зв'язку з певною небезпекою як на східних рубежах території висоцької людності, так і всередині нього.

Час існування описаного комплексу поселень можна визначити в рамках VIII-VII ст. до н.е. Отже, поселення в Жукові є важливою сторінкою в житті висоцького етносу, їх дальші і, головне, ширші дослідження, без сумніву, принесли б нові відкриття.

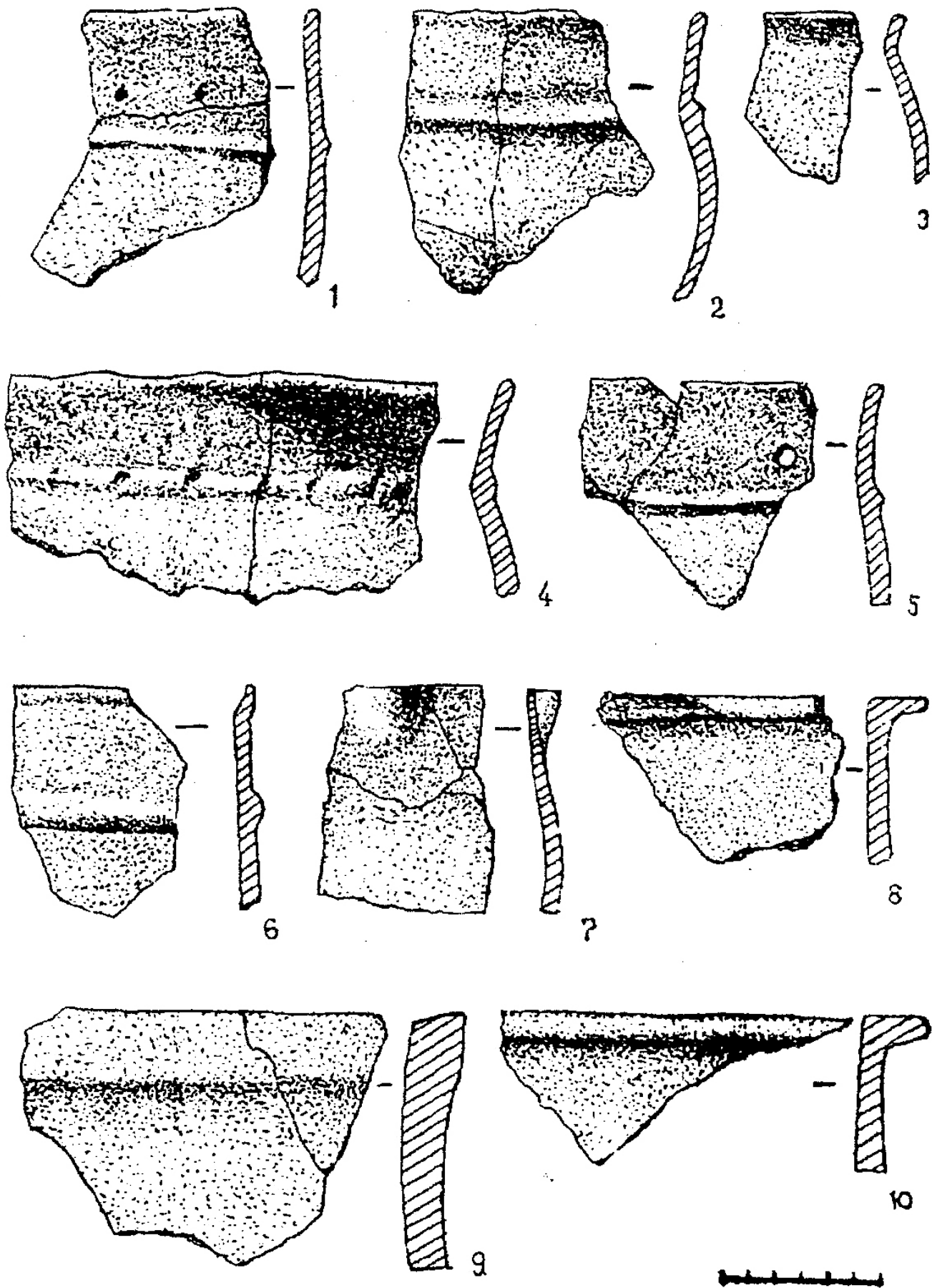

Рис.1. Жуків-2. Урочище Лісок. Фрагменти посуду.

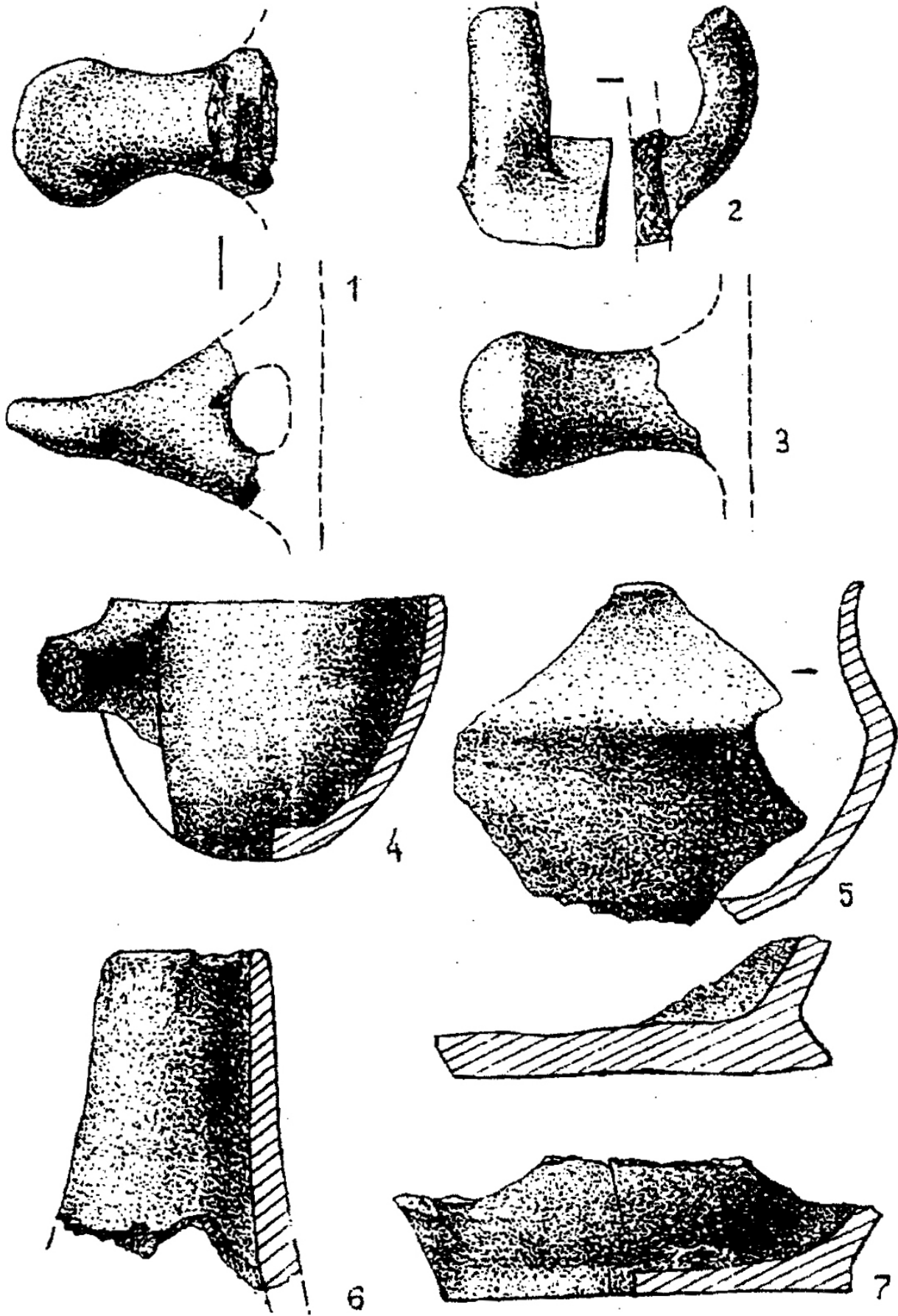

Рис.2. Жуків-2. Урочище Лісок. Фрагменти посуду.

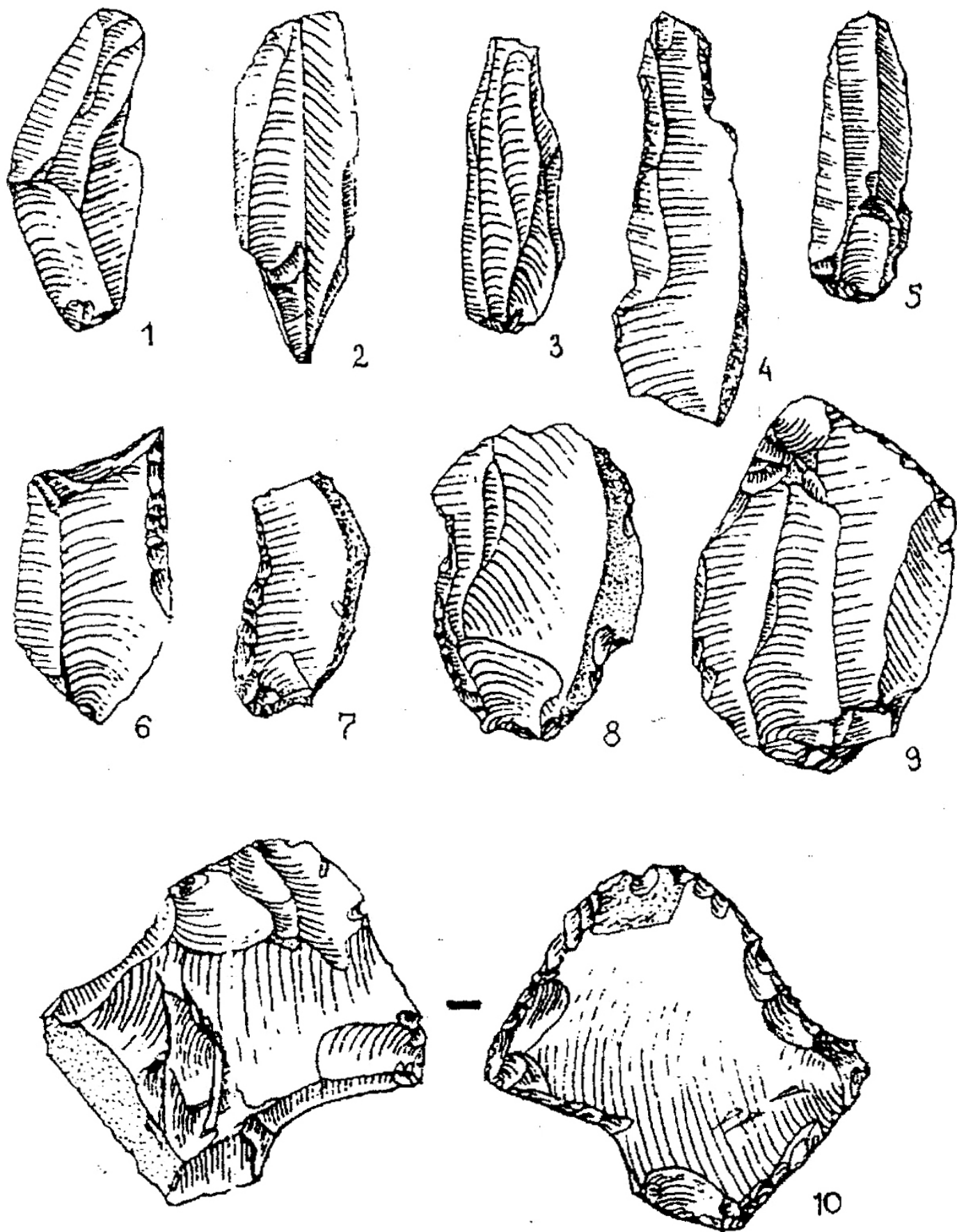

Рис.3. Жуків-2. Урочище Лісок. Крем'яні вироби.

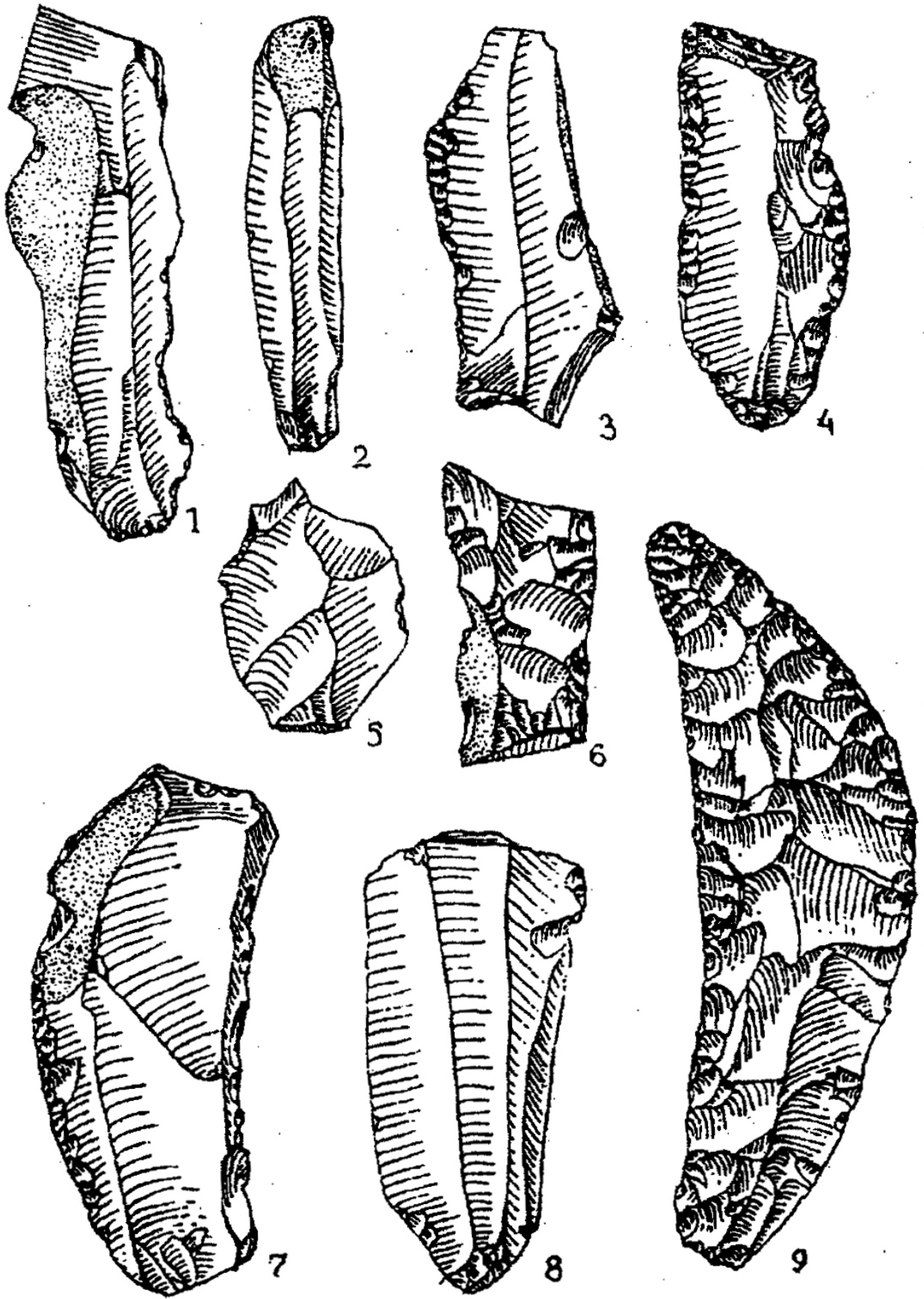

Рис.4. Жуків-2. Урочище Лісок. Крем'яні вироби.

Рис.5. Жуків-2. Урочище Лісок.
Частина кам'яної сокири

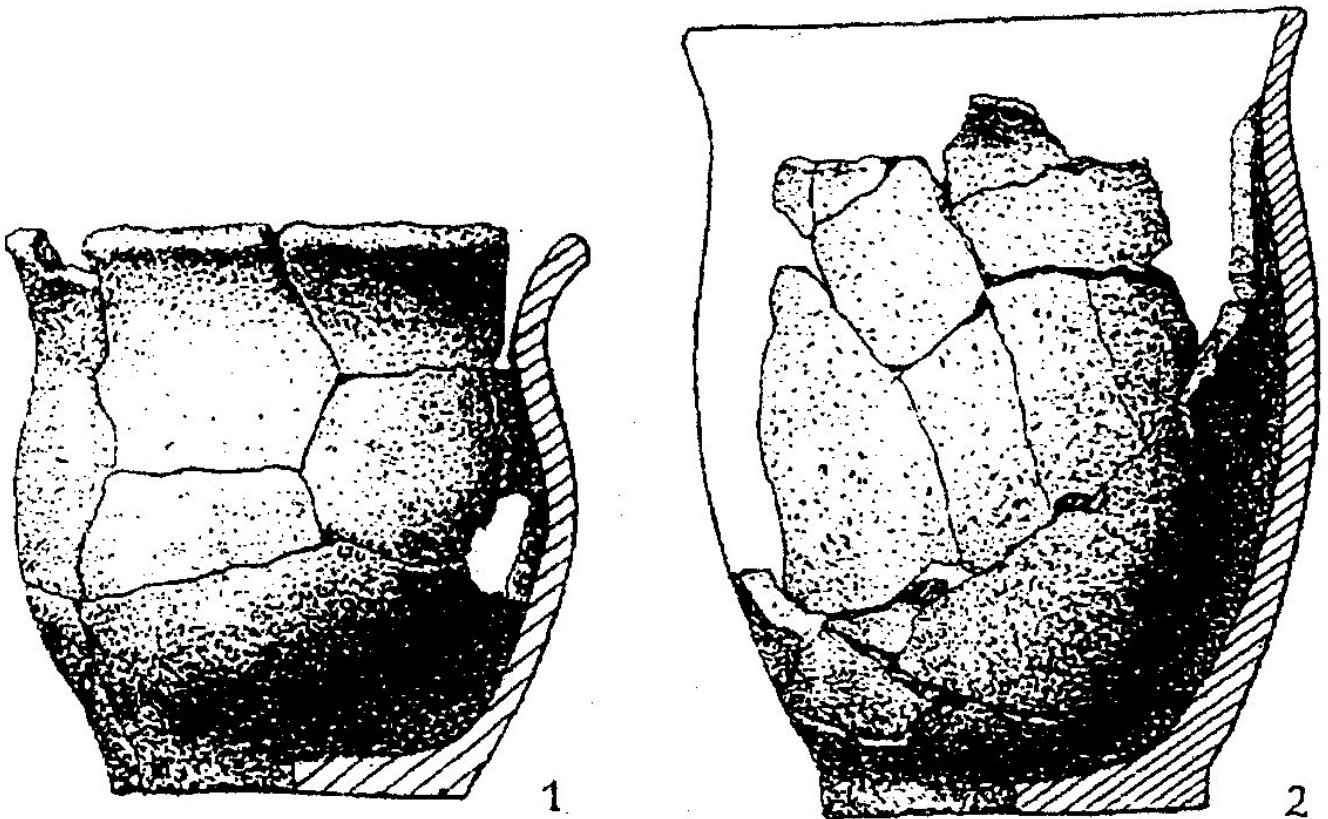
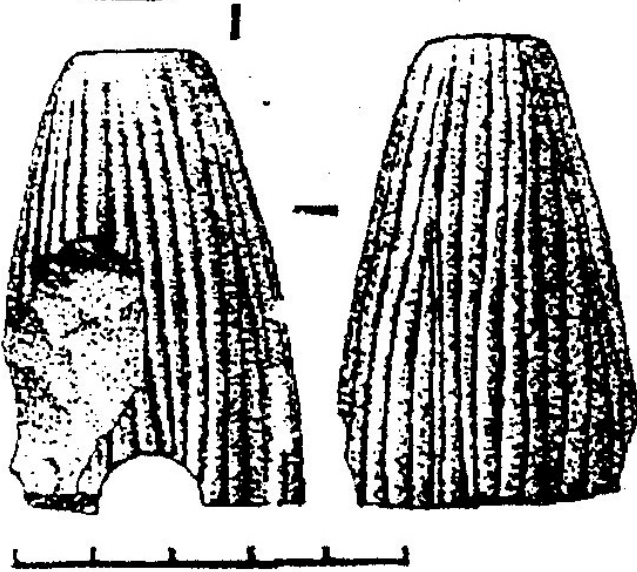
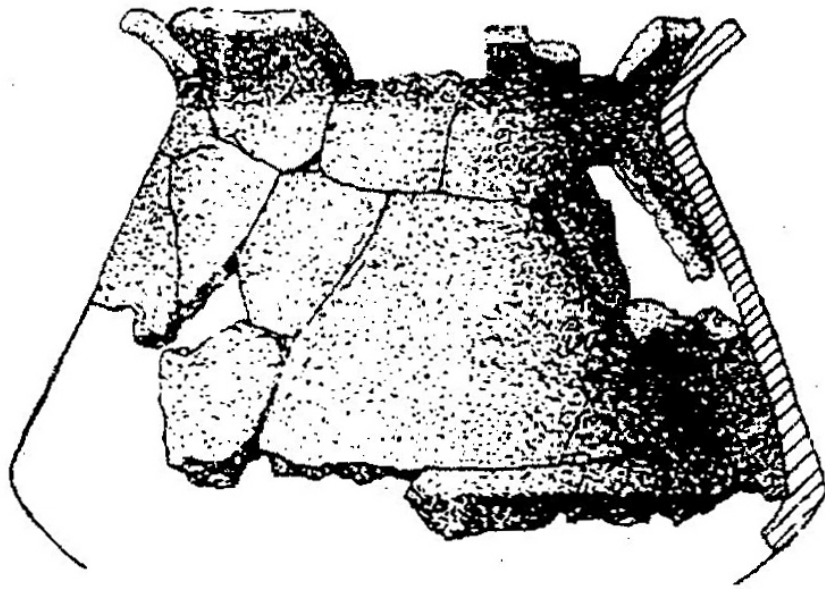
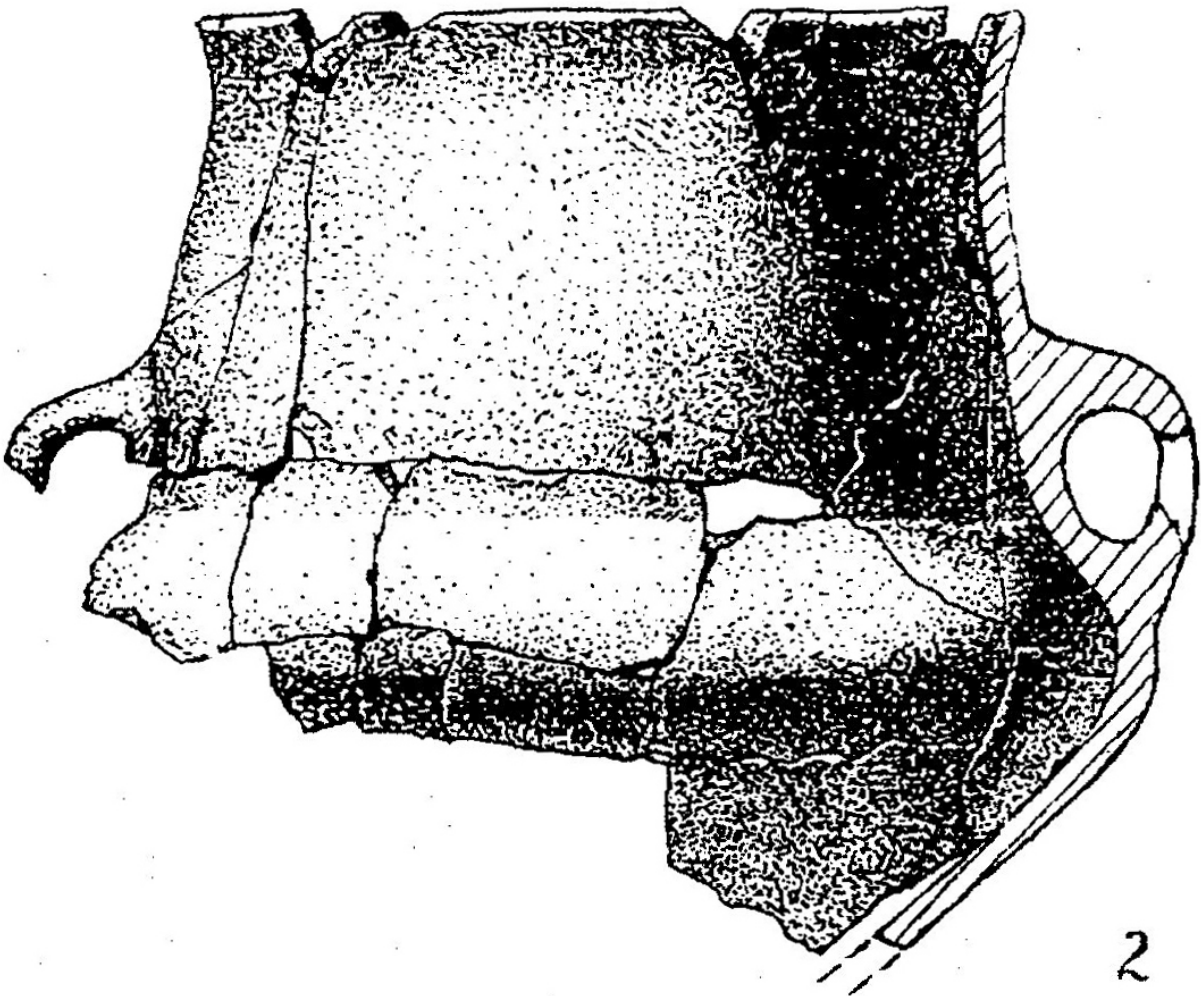

Рис.6. Жуків-3. Гора Гук. Глиняні посудини.

1

2

Рис.7. Жуків-3. Гора Гук. Глиняні посудини.

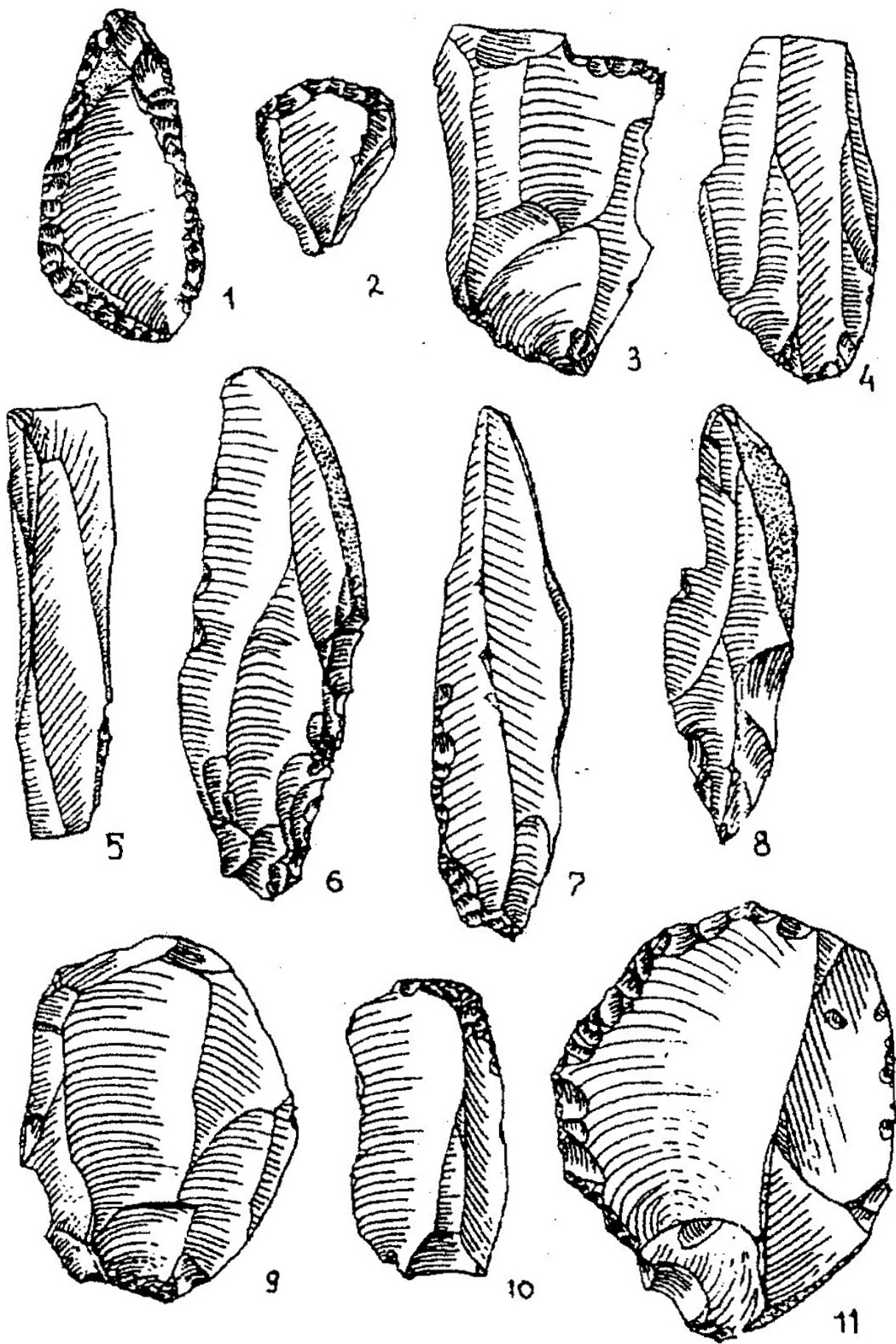

Рис. 8. Жуків-3. Гора Гук. Крем'яні вироби.

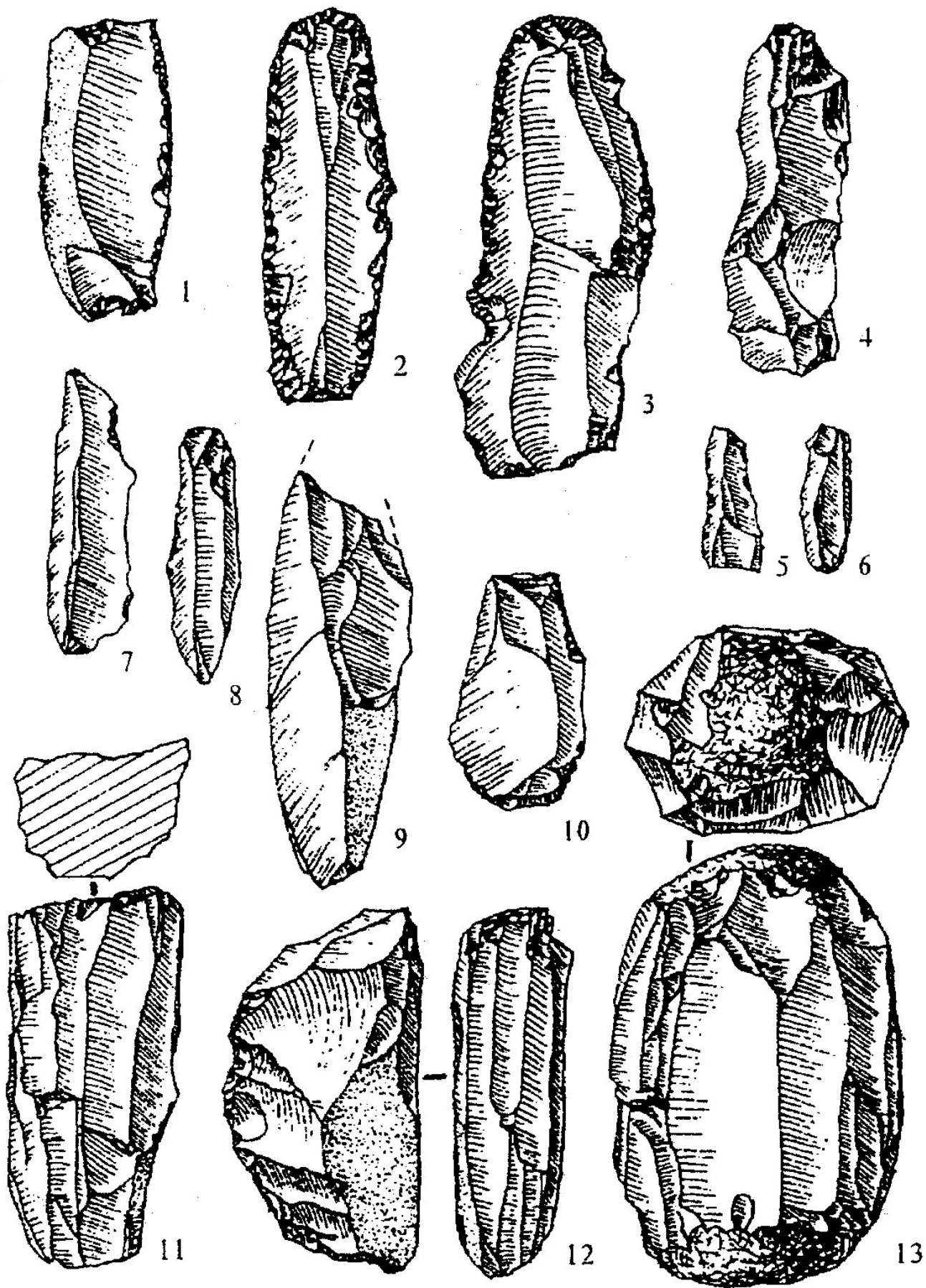

Рис.9. Жуків-3. Гора Гук. Крем'яні вироби.